

Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban

**A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett
nemzetközi konferencia előadásai**

Kiadói tanács:

Dr. Benedek József egyetemi tanár (Kolozsvár)

Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár (Kolozsvár)

Dr. Rostás Zoltán egyetemi tanár (Bukarest)

EGYETEMI FÜZETEK

3.

Megjelent a Szülőföld Alap támogatásával

Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban

**A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett
nemzetközi konferencia előadásai
2006. május 24–27., Kolozsvár**

**A kötetet szerkesztette
Balázs Mihály és Gábor Csilla**

**EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2007**

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2007.

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár

Felelős kiadó: Szöcs Krisztina

A kiadvány felelős szerkesztője: Veress Károly

Korrektúra: András Zselyke; Keresztes-Szőke Erzsébet

Borítóterv: Makkai Bence

Számítógépes tördelés: Szöcs Krisztina

Nyomta az AmGraphis, Kolozsvár

ISBN 978-973-87783-8-2

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

**EMLÉKEZET ÉS DEVÓCIÓ A RÉGI MAGYAR IRODALOMBAN.
NEMZETKÖZI KONFERENCIA (2007 ; Cluj-Napoca)**

Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban : a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai : 2006. május 24-27., Kolozsvár / a kötetet szerkesztette Balázs Mihály és Gábor Csilla. - Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2007

Bibliogr.

ISBN 978-973-87783-8-2

I. Balázs Mihály (ed.)

II. Gábor Csilla (ed.)

821.511.141.09

TARTALOMJEGYZÉK

Az Olvasóhoz	9
I. Az emlékezet működései	13
Kiss Farkas Gábor	13
<i>Ars memoriae a 15-16. századi Magyarországon</i>	13
Szentpéteri Márton	5
<i>Alsted és Descartes „egy lapon”</i>	5
Kombinatorikus enciklopédia és kartézianus meditáció	5
Keszeg Vilmos	5
17–20. századi erdélyi toronygombiratok:	5
a lokális történelmek szerkezete és funkciója	5
II. Devóció és környezete	43
Korondi Ágnes	43
<i>Egy Szent Bernátnak tulajdonított imádság szövegváltozatai és használata a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban</i>	43
Balázs Mihály	129
<i>Újabb szempontok Ecsedi Báthori István meditációinak értelmezéséhez</i>	129
Péntek Veronika	137
<i>Devóció és magántörténelem a 16–17. század fordulójának elmélkedő irodalmában</i>	137
Pesti Brigitta	149
<i>Medgyesi Pál műveinek hatástörténeti vizsgálata</i>	149
Petrőczy Éva	153
<i>„Erzsébet az ő szent visszavonultságában” – Női hitéleti- és sorsdokumentumok a kora újkori Debrecenben és Bostonban</i>	153
R. Várkonyi Ágnes	167
<i>Narráció és elmélkedés II. Rákóczi Ferenc Confessio peccatoris című művében</i>	167
Font Zsuzsa	199
<i>Kegyesség és önreflexió:</i>	199
<i>Nikolaus Ludwig Zinzendorf esete</i>	199
III. „Önéletek” és reprezentációk	209
S. Sárdi Margit	209
<i>Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások</i>	209
Baricz Ágnes	223

<i>A konverzióelbeszélés mint élettörténet Veresmarti Mihály</i>	
<i>Megtérése históriájában</i>	223
Gábor Csilla	233
<i>Emlékezés és felejtés, devóció és konfesszió</i>	233
<i>(Kornis Gáspár emlékirata és környezete)</i>	233
Laczházi Gyula	247
<i>Szenvedély, jellem és morál Bethlen Miklós önéletírásában</i> ..	247
Fazakas Gergely Tamás	259
<i>„tetszett az Úristennek [...] a gyámoltalan árvák seregébe</i> <i>béírni”</i>	259
Bethlen Kata önéletírása és az özvegyek reprezentációjának kulturális hagyománya a kora újkorban *	259
Fehér Andrea.....	279
<i>Én-reprezentáció és történeti reprezentáció Vargyasi Dániel</i> <i>István Életének leírásában</i>	279
Bellágh Rózsa	289
<i>Bod Péter önéletírása, egy erdélyi tudós életpálya</i>	289
J. Újváry Zsuzsanna	297
<i>„Egy [...] bujdosónak élete lerajzolása”</i>	297
(Goedri János brassói magyar	297
evangélikus lelkész ismeretlen önéletírása)	297
IV. Mártírium és mártírológia.....	313
Keserű Gizella.....	313
<i>Comenius történeti munkájának magyar fordításai és a kora</i> <i>újkori protestáns mártírológia</i>	313
Nagy Réka.....	333
<i>Protestáns mártírológia és élettörténeti narráció – Szőnyi Nagy</i> <i>István 17. századi református lelkész példája</i>	333
Kohlmann Zsuzsanna	355
<i>Szenvedés és mártírsors a gályarab dokumentumokban</i>	355
Ilkei Ildikó.....	367
<i>Bethlen Kata térítése</i>	367
V. Naplók, kalendáriumok	373
Szelestei N. László.....	373
<i>Napló misszilisekben – Egy humanista műfaj határaitól</i>	373
Dukkon Ágnes	381
<i>Naplók, életrajztöredékek – kalendáriumlapokon</i>	381
Szabó András	393

<i>Álmok, előjelek, jóslatok és betegségek Szenci Molnár Albert</i>	
<i>Naplójában</i>	393
Kovács Sándor	401
<i>Petrus Cromer Naplója (1601–1639)</i>	401
Szabó András Péter	409
<i>Haller Gábor naplójának forrásai</i>	409
Papp Kinga	431
<i>Kálnoki Sámuel Kalendáriuma</i>	431
VI. Változatok a históriára	447
Csorba Dávid	447
<i>Szerémi György emlékezete – Emlékezeti rétegek egy Mohács</i>	
<i>körüli történetben</i>	447
Őze Sándor	457
<i>Szegedi Kis István temesvári tartózkodása, Skaricza Máté</i>	
<i>életrajza alapján</i>	457
Mester Béla	471
<i>Szegedi Kis István élete mint több irányban fölmutatott példa a</i>	
<i>Stephani Szegedini Vitában</i>	471
Maczelka Csaba	481
<i>Ön-vagy történetírás: Javaslat Gálffy János művének</i>	
<i>újraértelmezésére</i>	481
Bibor Máté János	495
<i>Gyulaffi Lestár Erdélyben</i>	495
Széles Ágnes	509
<i>Emlékezet és mítoszalkotás</i>	509
<i>Vásárhelyi Gergely utolsó művében</i>	509
Vogel Sándor	525
<i>Emberi cselekvés és jellemábrázolás Georg Kraus Erdélyi</i>	
<i>krónikájában 1608–1665</i>	525
Egyed Emese	539
<i>„Isten veled” Kéziratos Ponciánus – 1784, Drág</i>	539
Róth András Lajos	555
<i>Az önszórakoztatástól... a társadalmi kritikáig (Miksa László</i>	
<i>6(5) kötetes kéziratos gyűjteménye)</i>	555
A kötet szerzői	598
Illusztrációk	602

II. Devóció és környezete

Korondi Ágnes

Egy Szent Bernátnak tulajdonított imádság szövegváltozatai és használata a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban

1. Szent Bernát imádsága Máriához és a hóráskönyvek

Az Üdvöz légy Szentháromságnak szolgáló leánya kezdetű Mária-imádság kolostori irodalmunk egyik kedvelt darabja. Változatai négy kódexünkben is szerepelnek, a Lobkowicz-, Thewrewk-, Peer- és Lázár-kódexben.¹ A Peer-kódexben két különböző változatban jelenik meg, míg a Lázár-kódexben ugyanaz a változat kétszer olvasható. Forrásuk az Ave ancilla Sanctae Trinitatis kezdetű, a késő középkorban Clairvaux-i Szent Bernát neve alatt terjedő latin imádság. Ez nem autentikus Bernát-szöveg, hanem mint kódexirodalmunk más, a 12. századi ciszterci egyházdoktornak tulajdonított imádságai és elmélkedései² is a középkorban jelentős számú művet magában foglaló ál-bernáti korpusz része.

A szöveg latin hóráskönyvekből került a magyar gyűjteményekbe. A hóráskönyvek képezték ugyanis leggyakrabban imádságokat tartalmazó kódexeink forrását, amint azt már a korábbi irodalomtörténeti kutatások kimutatták.³ Bár Szilády Áron, Katona Lajos, Timár Kálmán és Szabó Flóris sok imaszövegének

¹ Lobkowicz-kódex, 1514, kiad., bev., jegyz. REMÉNYI Andrea, Bp., Argumentum Kiadó, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1999 (Régi magyar kódexek, 22), 247–248; Thewrewk-kódex, 1531, kiad., bev., jegyz. BALÁZS Judit, UHL Gabriella, Bp., a MTA Nyelvtudományi Intézete, 1995 (Régi magyar kódexek, 18), 91–93; Peer-kódex, kiad., bev., jegyz. KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea, OSZKÓ Beatrix, Bp., Argumentum Kiadó, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi magyar kódexek, 25) 169–172, 285–288; Lázár Zelma-kódex, XVI. század első negyede, kiad., bev., jegyz. N. ABAFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1992 (Régi magyar kódexek, 14) 1–4, 221–224.

² Lásd például a Szent Bernát nyolc zsoltáráként ismert imádságot, melynek változatai a Lobkowicz-, a Thewrewk- és a Peer-kódexben olvashatóak, a Czech- és Thewrewk-kódexek *Salve mundi salutare* fordításait, valamint a Horváth-kódex Bernátnak tulajdonított *Formula novitiorum* fordítását, a *Liber de modo bene vivendi* című elmélkedés *Érsekújvári*-, *Winkler*- és *Guary*-kódexbeli részleteit, vagy a Lobkowicz- és *Debreceni-kódex* Bernáttal kapcsolatba hozott *De imitatione Christi* fejezeteit.

³ L. SZILÁDY Áron, *Códexeink forrásai*, ItK, 6(1896), 199–203, 377–379, 498–500; KATONA Lajos, *Újabb adalékok kódexeink forrásaihoz*, ItK, 16(1906), 105–120, 190–201, 332–347; TIMÁR Kálmán, *A Lázár-kódex forrásai*, ItK, 41(1931), 277–284, 1932, 32–40; SZABÓ Flóris, *A hóráskönyvek hatása kódexirodalmunkra*, ItK, (71)1967, 163–167.

forrását azonosították, s adataikat a Codices Hungarici és a Régi Magyar Kódexek sorozatok kiadói kiegészítették, e népszerű gyűjtemények kódexeinkre gyakorolt hatása még sok tekintetben vizsgálatra szorul. A 20. század eleji kutatók maguk is tisztában voltak azzal, hogy eredményeik részlegesek és kiegészítésre szorulnak,⁴ nem is beszélve arról, hogy módszereik néha már nem felelnek meg napjaink tudományossági kritériumainak.⁵

A legnagyobb hiányosságok a hóraskönyvekből származó szövegek elemző vizsgálata terén tapasztalható, pedig a forrásfeltáráson túl érdemes őket irodalom-, művészet-, lelkiség- és mentalitástörténeti szempontok alapján is szemügyre venni. Mindaddig szűkében vagyunk az ilyen vizsgálatoknak.

Az sem hangsúlyozódott eléggé, hogy a részben vagy egészében hóraskönyvszerű kódexeink szövegeit talán másként és más célra használták, mint például egy liturgikus kódexet vagy egy prédikációgyűjteményt. Hiszen a hóraskönyvek a breviáriumból alakultak ugyan ki, de összeállításuk attól eltérő szempontok alapján készült. Nem közösségi, hanem magánhasználatra készültek, s elsősorban világiak számára. Az egyéni kegyességgyakorlás eszközeiként tartalmuk a lehető legváltozatosabb volt, a használók igényei határozták meg, milyen szövegek kerültek be egy adott gyűjteménybe. Ezzel magyarázható az, hogy többségük egyedi darab.⁶ A hóraskönyvek nem voltak alávetve szoros egyházi ellenőrzésnek, így kerülhettek beléjük olyan imádságok és rubrikák, melyek semmiképpen sem kaphattak volna helyet az egyházilag szigorúan ellenőrzött liturgikus könyvekben.⁷ Pedig éppen ezen szempontok bevonásával

⁴ L. Katona saját szövegközléseire tett megjegyzését: „A *Hortulus animae* hazánkban és Bécsben föllelhető összes XVI. századbeli kiadásait, a latinokon kívül az ezeken alapuló fel- és alnémet nyelvűeket is átvizsgáltam. Azért egyelőre csupán ezeket, mellőzve a néhány XV. századból valót, mivel amazok bővebbek, korban is közelebb állók codexeink legtöbbjének ez imádságos könyvből merített darabjaihoz. A teljes pontosságú szövegkritikai kiadásnál azonban, melyhez e szerény előmunkálat csak az utat akarja egyengetni, természetesen a régebbi kiadások, sőt lehetőleg a kézirati szerkezetek is számbaveendőek, a mennyiben a további kutatás ilyeneknek a nyomára vezetne.” – KATONA, *i. m.*, 333.

⁵ Szilády Áron például nem adja meg, hogy az általa közölt latin imaszövegek a *Hortulus animae* melyik kiadásából származnak.

⁶ Vö.: „a hóraskönyv teljesen független a liturgia lüktetésétől: nem ismeri az év ünnepeinek sorozatát, nem ismeri a szentek, a vértanúk emléknapjait, a templomszentelés évfordulóját. Nincs kötelező jellege: imádkozása az egyéni buzgalom dolga és fokmérője. Nem a közösség számára, hanem a magánajátosság számára készült. Összeállítói, másolói egyéni belátásuk szerint, szabadon választották meg alkotóelemeit, hagytak el egyes nekik nem tetsző szövegeket vagy iktattak be újakat. Az alkotóelemek e szabad variálása rengeteg változatot állít elő: amint nincs két egyforma katedrális, épp úgy nincs két egyforma hóraskönyv sem.” – SZABÓ, *i. m.*, 164.

⁷ „Dans quelques cas, à vrai dire assez limités, telle rubrique, telle prière ou tel passage (qu’il s’agisse d’ailleurs d’un texte français ou latin) peuvent offrir des relents que nous qualifierions aujourd’hui de superstitieux. Ces marges de la piété sont de toutes les époques et le Moyen Age n’en a pas l’apanage, mais il est évident que, si elles ont pu trouver quelque asile dans ces recueils non liturgiques où il est intéressant de les observer, une telle hospitalité eût été inacceptable dans les livres liturgiques (on pourrait en dire autant des

kerülhetünk közelebb annak megértéséhez, milyen szerepet töltöttek be a magyarra fordított imák használóik lelkiségében, hogyan olvasták őket, s fordításuk, másolásuk, kompilálásuk milyen irodalmi gyakorlat mentén valósult meg. Jelen dolgozat az Ave ancilla szövegváltozatainak elemzésén keresztül az ilyen jellegű vizsgálódásra kíván példát adni.

Az Ave ancilla, akárcsak óráskönyvszerű kódexeink imádságainak nagy része két, a középkor végén igen népszerű latin gyűjteményből, a Hortulus animaeből és az Antidotarius animaeből került a magyar kolostorok fordító-másolóihoz. Ezek anyagában sok az átfedés. Bár tartalmazták a óráskönyvek breviáriumból származó hagyományos elemeit is (kalendárium, Szűz Mária kis officiuma, a hét bűnbánati zsoltár, a Mindenszentek litániája, a suffragiumok és a halottak officiuma, egyéb kisebb officiumok) a magánáhitatot elősegítő imák vannak bennük túlsúlyban. Kódexeink fordítói valószínűleg e művek korai, a kéziratos példányokhoz viszonyítva olcsó kiadásából dolgozhattak, melyek a 15. század végén és a 16. század elején jelentek meg. Hogy mikor melyik gyűjteményt használhatták, azt nehéz, esetenként lehetetlen megállapítani, mivel egyes szövegek mindkettőben előfordulnak, kevésbé eltérő változatokban. Viszont arra is akad példa, hogy egy adott imádság a Hortulus vagy az Antidotarius különböző kiadásában szerepel módosult szöveggel. Ugyanis ezeken a nyomtatott imakönyveken a kiadók, akár a kéziratos óráskönyveken másolóik, kiadásonként kisebb-nagyobb változtatásokat eszközölhettek. Éppen ezért vizsgálódásom során a latin változatot is inkább a magyarokkal egyenértékű variánsnak tekintettem, nem pedig abszolút tekintélyű forrásszövegnek.

E óráskönyvek példányainak/kiadásainak egyedi jellege, valamint a bennük szereplő szövegek egymástól eltérő változatai miatt szinte lehetetlen pontosan kimutatni, hogy egy-egy magyar fordítás a két említett latin gyűjtemény melyik kiadásából, esetleg kéziratos másolatából készült. A konkrét forrásszövegek híján a kódexek imafordítási szokásaival kapcsolatosan is inkább csak fejtegetésekbe bocsátkozhatunk, vagy alaptendenciák megragadására törekedhetünk. A bizonytalansági tényező nagyságát tekintetbe véve kétségesnek tűnhet, hogy van-e értelme a latin és magyar szövegek összehasonlításának,

certaines miniatures).” – *Prier au Moyen Age. Pratiques et Expériences (V^e–XVe siècles)*, eds. Nicole BÉRIOU, Jacques BERLIOZ, Jean LONGÉRE, introduction de Nicole BÉRIOU, [Turnhout] Belgique, Brepols, 1991, 38. Vö.: „It is important to emphasize that the precise topics and order of meditations as well as the specific prayers for specific parts of the Mass in these books of hours, prayer books, and tracts were all invariably different. This new genre of text became the source of a revolution in the experience of the Mass in the consciousness of those who attended it, and as such was profoundly subversive to the outward liturgical uniformity according to the use of Rome that had increasingly been established by missals from the middle of the thirteenth century onward. It was apparent by the midfifteenth century that, while oral prayers of the Mass might be performed according to the single prescribed usage of the papal court, the prayers recited silently in the vernacular from written texts could vary with the private desires of the individual.” Paul SAENGER, *Books of Hours and the Reading Habits of the Later Middle Ages = The Culture of Print. Power and the Uses of Print in Early Modern Europe* ed. Roger CHARTIER, Oxford, Polity Press, 1989, 155.

hiszen a variánsok kimutatható viszonyhálója és leszármazási rendje sokszor hipotetikus. Ha azonban az összehasonlító vizsgálat során háttérbe szorítjuk kissé a szövegfilológia szigorú elveit és határozott célkitűzéseit, s pontos viszonymeghatározás nélkül a variánsok különbségeit a funkcionalitás felől értelmezzük jelentésként (már ahol ez lehetséges), az összevetés igencsak hasznosnak bizonyulhat. A használat alapszemponttá tételével tulajdonképpen a változatok létrejöttének mechanizmusát, illetve az íráshasználat különféle formái mögött meghúzódó mentalitáselemeket kísérlelhetjük meg feltárni. Nem azt próbálom tehát a vizsgálattal bizonyítani, hogy a LobkK. Bernát-imáját az általam forgatotthoz hasonló Hortulus animae példányból fordították, míg például a ThewrK.-beli inkább az Antidotariust követi, s nem is olyan jellegű kérdéseket kívánok elsősorban megválaszolni, hogy miért kontaminálja a LobkK. fordítója a mellékelt szövegösszevető táblázatban 6. és 7. sorként számozott mondatokat, hanem inkább arra szeretnék rámutatni, hogy a megállapított különbségek mennyiben módosíthaták az adott szöveg felhasználói körét vagy a használat módját. A (latin és magyar) változatokat is a használat felől tekintem egymáshoz közelebb vagy egymástól távolabb állóaknak.

2. Szövegvariáns és imahasználat

A Szent Bernátnak tulajdonított Mária-ima latin változata mind a Hortulus animae-ben, mind az Antidotarius animae-ben fellelhető.⁸ Az imát egy rövid bevezető rubrika előzi meg, mely eredetére (Bernátnak egy angyal nyilatkoztatta ki) és funkciójára (mindennap elmondva jó halált biztosít) vonatkozik. A tulajdonképpeni szöveg egy litániaszerű Mária-dicséret, melynek minden sora az angyali üdvözlés köszöntésével kezdődik. Az egyes sorok Mária viszonyát határozzák meg a Szentháromság személyeihez, az angyalokhoz, prófétákhoz, pátriárkához, evangélistákhoz, apostolokhoz, mártírokhoz, konfesszorokhoz, szüzekhez; vagyis a mennyei hierarchiában elfoglalt helyét körvonalazzák. Az utolsó sor pedig az élők és holtak érdekében való közbenjárói szerepkörét hangsúlyozza, amit tulajdonképpen az égiekhez fűződő, az előző sorokban meghatározott szoros kapcsolata tesz lehetővé. A dicséret egy rövid könyörgéssel egészül ki, mely a fohászkozó számára Mária segítségét kéri minden bajban, nyomorúságban, de különösképpen a halál pillanatában.

Hogy az Ave ancilla sanctae trinitatis kezdetű latin szöveg képezi az említett kódexeinkbeli imák forrását, azt már Szilády Áron említett cikkében kimutatta. Közölte is a latin szöveget a Hortulus animae valószínűleg valamely a

⁸ [Hortulus animae] Incipit officium sive cursus beatissimae Mariae virginis iuxta statutum Urbani papae secundi editum in concilio apud Clarummontem celebrato, Argentinae, Johannes Knobloch, 1505, mv/recto-verso; Nicolaus SALICETUS, *Liber meditationum ac orationum deuotarum Qui Anthidotari[us] anime dicitur Cu[m] tabula insertus*, Argentin[ae], Grunynger, 1494, LXII/recto-LXIII/verso. – A Hortulus animae-példány az OSZK (jelzete Ant. 8340), az Antidotarius animae a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek tulajdonában van (jelzete Ink. 697-24-theol). (Utóbbi esetén az ősnymtatvány digitalizált fényképmásolatát használtam, mely a könyvtár digitális gyűjteményének részeként interneten hozzáférhető.

16. század első évtizedeiből származó kiadása alapján (a szöveg származási helye nincs megjelölve).⁹ Ő azonban magyar fordításként még csak a Lobkk. imájára és a PeerK. első szövegváltozatára hivatkozik.¹⁰

Katona Lajos tíz évvel későbbi ItK-közleménye, melyben további magyar kódexszövegek Hortulus animae-beli latin forrását közli, a korábbi cikkekre hivatkozva csak az imát bevezető rubrikaszöveget, valamint az ima kezdősorát szerepelteti.¹¹ A bevezető rész nem egyezik a korábban leközölttel, de a további szöveg a Katona által használt 1520-as nürnbergi Pepyus-féle kiadásával esetleg megegyezhetett.¹² A magyar szövegek közül Katona is csak a Peer- és Lobkowicz-kódexbelire hivatkozik. Ő több XVI. századi latin és német kiadványt nézett át, s azt a megállapítást teszi róluk, hogy a „Függelékeiket kivéve, nagyjában egyenlő beosztásúak és tartalmúak.”¹³ Az eltéréseket nem tartja jelentőseknek, bár kevéssé valószínű, hogy ne akadtak volna kisebb- nagyobb különbségek. Az általa átnézett kiadások közül a legrégebbi 1513-ban jelent meg. Mivel a magyar fordítások közül legalább egyik szinte ugyanekkor keletkezhetett (a Lobkowicz-kódex 1514-ben készült), érdemes lenne korábbi kiadásokat is vizsgálat alá venni.

Az általam forgatott 1505-ös kiadás szövege¹⁴ szemmel láthatóan közelebb áll a magyar verziókhoz, mint a bővebb, ItK-ban közölt változat. Utóbbi, mint az a táblázatban jól látható, az egyes sorokat még egy-egy értelmező szerkezettel egészíti ki. E kiegészítések árnyalják az egyes kitételeket. Az 1. sorban (Ave ancilla sanctae trinitatis omnium rerum domina) Mária ég és föld közötti mediáló szerepét hangsúlyozandó a Szentháromságnak való alávetettségét (szolgálóleány) a teremtett dolgok fölé helyezettsége ellensúlyozza (úrnő). A 8. sor (Ave magistra evangelistarum Maria illuminatrix orbis terrarum), miután Máriát az evangélisták mestereként üdvözli, arra is utal, hogy az általa így átadott tudás az evangéliumok tanításának közvetítésével az egész világ megvilágosítására szolgált. A 12. sor (Ave honor et speculum virginum Maria virgo ante partum, in partu et post partum) már teológiai fogalmakkal és pontosításokkal operál: Mária azért lehet a szüzek dísz, tisztessége és tükre, mert ő maga a teológiai tanítás szerint szülés előtt, közben és után is megőrizte szüzességét. A táblázatban közölt többi szöveg egyszerűbb gondolati sémára épül: a Mária égi hierarchiában betöltött szerepére összpontosítanak, s a mediátori szerepkörre csak a zárlatban hivatkoznak. Az égi és földi a sorok többségében elkülönülő periódusainak egymásra játszása helyett, ami a részletezőbb szöveg dinamikájának forrása, a többi változat litániás egyenesvonalúsága a tartalmi rétegzettségtől eltekintve egyetlen gondolati íven nyugszik: kimondatlan oksági vagy következtető viszonyt tételez Mária égi helye és az imádkozó szempontjából fontos mediátori szerepe között. Ezek a szövegek könnyen átlátható szerkezetükkel és kevésbé bonyolult tartalmukkal az áhítatgyakorlás más formájához kapcsolódhattak, mint a bővebb variáns. Kisebb

⁹ Ez a változat szerepel a mellékelt 1-es számú táblázat első oszlopában.

¹⁰ SZILÁDY, *i. m.*, 379.

¹¹ KATONA, *i. m.*, 341.

¹² Sajnos ezt a kiadást nem volt lehetőségem megnézni.

¹³ KATONA, *i. m.*, 334.

¹⁴ L. az 1. melléklet második oszlopát.

terjedelmük, egyszerű, rövid mondataik akár a memorizálásukat is könnyebbé tehetné.

Paul Saenger fejti ki, hogy a XIV. század végén és a XV. században az, hogy valaki fennhangon vagy csöndesen imádkozott, meghatározta a koncentráció és a devóció jellegét is. Amint azt a kor imádságtanai tanúsítják, a fennhangon (esetleg kívülről) mondott latin nyilvános imák esetén a szöveg pontos megértésénél fontosabb volt a végcél állandó szem előtt tartása és a helyes szándék fenntartása. Ezzel szemben a csöndes belső imádkozásnál a szöveg megértése volt alapvető jelentőségű.¹⁵ A kor teológus elméletírói a különböző társadalmi rétegek számára más-más imádkozási módokat tartottak megfelelőnek. Ezek tükrözték az adott réteg olvasás- és írástudási szintjét. Amint Johannes Gerson megjegyezte *De oratione conditione atque sanctitate* című művében, még egyes tanult teológusok sem tudták a fennhangon mondott imádkozás közben a szöveg jelentését megragadni.¹⁶

Feltételezhetjük, hogy nemcsak az imádságok nyelve és elmondásuk/olvasásuk módja befolyásolhatta a megértést, hanem felépítésük is. Egy olyan bonyolultabb szerkezetű és tartalmú szöveg, mint táblázatom első variánsa, a sorok tartalmára való folyamatos koncentrációt igényelt, míg az egyszerűbb verziók inkább magára az imádkozás aktusára, Mária dicséretére, irányították a figyelmet, s akár fennhangon és könyv nélkül is recitálhatóak voltak. Nem állítom, hogy a vizsgált imaváltozatok közül egyik vagy másik kizárólag fennhangú imádkozásra készült, vagy, éppen ellenkezőleg, csak meditatíván olvashatták. Csupán a szövegekben rejlő, a használat módjára vonatkozó lehetséges tendenciákat kívánom felvillantani.

A változatok különbözősége összefügghet az imák tervezett használói körével. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az ItK-ban közölt variáns táblázatom szerinti 13. sora. Ez mind a másik két latin kiadásból, mind a legtöbb magyar fordításból hiányzik. Csak a PeerK. második, a többitől jelentősen eltérő szövegváltozatában szerepel.¹⁷ E sor (*Ave forma et norma viduarum Maria atque omnium mulierum castarum./ özvegeknek dýchosege Hazasoknak scegedelme:*) megjelenése világi használatra mutathat, hiszen a kolostorlakók számára nem lehetett relevanciája az özvegyekre, házásokra vonatkozó kitételnek. A PeerK. szövegei között amúgy is előfordulnak olyanok, amelyek a kódex világi használatáról tanúskodnak.

¹⁵ SAENGER, *i. m.*, 148–150.

¹⁶ „In the fifteenth century, different modes of praying were clearly deemed appropriate for different levels of society, reflecting to an important degree their respective levels of literacy. Thus, when Jean Gerson endorsed the traditional monastic repetition of oral latin prayer with pious intent, he felt obliged to note that even some learned theologians were sometimes unable to grasp the meaning of text through this external mode of prayer.” – *Uo.*, 150.

¹⁷ E változattal egyező szövegrészek találhatók a Gyöngyösi- és a Nádor-kódexben, amint azt a GyöngyK. kiadásának bevezető tanulmánya jelzi. – *Gyöngyösi-kódex, az 1500-as évek elejéről*, kiad., bev., jegyz. DÖMÖTÖR Adrienne, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, 2001 (Régi magyar kódexek, 27), 22. – Lásd 2. melléklet.

A táblázat alapján az is megállapítható, hogy a LobkK. és a PeerK. második szövegén kívül fordításaink a 2. sor kimaradása szempontjából az Antidotariusbeli latinhoz állnak közelebb. E sor gyakori kihagyásának oka nem annyira egyértelmű, mint az előbb említett 13. sor esete. Itt a szöveg szerkezete sérül kissé, mert a Szentháromság három személye közül az Atyára vonatkozó rész marad el. Ebben az esetben az eltérések nem értelmezhetőek a funkcionalitás felől. Valószínűbb, hogy nem a fordítók döntöttek külön-külön következetesen átugrása mellett, hanem forrásukból talán tévedésből maradt ki. A szövegek használata tekintetében szintén nem túlságosan lényeges, hogy a LobkK.-ben a 6. sor a kihagyott 7.-kel kontaminálva (Ave Maria promissio prophetarum + Ave Maria regina patriarcharum = Idvezleg maría profetaknak dícseseges kiralne azzónia), a PeerK. első variánsában a hiányzó 8. sor a 9.-be olvasztva szerepel (Ave Maria magistra evangelistarum + Ave Maria doctrix apostolorum = Idwez legh apostoloknak mestere). Az egyes latin kifejezések fordításában jelentkező apró különbségeket (pl. doctrix, consolatrix szavak más-más magyar megfelelői) is inkább a rend kedvéért emeltem ki a táblázatban aláhúzással.

Ami viszont nem elszigetelt fordítási kérdés, hanem a kódexek szövegkezelési technikájára általában jellemző, az a díszítőjelzők beiktatása a szövegekbe. A gótikus „édes stílus”¹⁸ sajátos szókincsével (édességes, szépséges, szentséges, üdvösséges, szerelmes stb.) főként a LobkK. és a ThewrK. változata él (minden egyes sor kap jelzőt). A PeerK. két változata e tekintetben mértékletes: két, illetve három ilyen melléknév kerül a tulajdonképpeni imába. A LázK.-ben is csak a többi szövegben nem szereplő kiegészítő részben fordulnak elő gyakrabban ilyen díszítmények. Ezek a bővítések lehetnek az illető kódexfordító/másoló munkamódszerének és ízlésének következményei is (a ThewrK. kedvelni látszik az affektív, a szöveget az imádkozóhoz érzelmileg is kötő „édes stílust”), de összefügghetnek az imák használatával is. Talán nem véletlen, hogy a LázK. verziójából, amelyet a bevezető rubrika szerint naponta kell mondani, az esetleges memorizálást nehezítő jelzősor elmarad.

A PeerK. két változatánál is funkcionális lehet a tömörségre törekvés. Mindkét szöveg kódexbeli helye arra utal, hogy kiegészítő imádságként használták őket. Az első egy hosszabb Mária-áhitat lezárása. Ez egy bevezető résszel kezdődik, melyben az imádkozó a Szent Szűz kegyeibe ajánlja magát, az istenanyához intézett bőven kifejtett nyolc kéréssel folytatódik, majd a Magnificat és az Ave ancilla fordításával ér véget. Szövegünk nem központi fontosságú e korpuszban (külön bevezető rubrikája sincsen). A második, ettől eléggé különböző változat használatára utal az előtte álló felirat: Post Ave Maria in sermone.¹⁹ A kódexben olyan rövid imák állnak mellette, amelyeket a Miatyánk, az Üdvözlégy és a Hiszekegy lezárása után mondtak. A különösebb nyelvi díszítésre, affektív stílusra egyik változatnál sem lehetett különösebben szükség.

Az eltérő használat magyarázhatja, hogy miért kerülhetett egyazon ima két variánsa is bele a kódexbe. A másoló (a két verziót ugyanaz a kéz jegyezte be)

¹⁸ Kódexeink „édes stílus”-áról lásd: ALEXA Károly, *A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben*, Itk, 1970, 285–287.

¹⁹ Szintén az *Üdvözlégy* lezárása a 2. mellékletben szereplő Nádor-kódexbeli ima szerepe is.

funkciójuk alapján is egymástól független imádságnak tekinthette őket, nemcsak a szövegkülönbségek alapján, hiszen a középkor irodalmában gyakran jelentősebb módosításokat is végeztek egy-egy művön anélkül, hogy kétségessé vált volna a változtatásokat eszközöző számára, hogy ugyanazon szöveg fordítását, másolatát készítette el. Sőt a forrástól való eltérés poétikai-retorikai kézikönyvek szerint alkotói/fordítói elvként is működött, amint azt Douglas Kelly a középkori translatio-elméletekről és -gyakorlatról szóló tanulmánya kifejti.²⁰

A szöveghasználat módjára vonatkozik az az utasítás, amelyet a LobkK. 12. sorának végére iktattak be: „Hyt olvas heg ydvezleg mariát”. Ez az előírás jelzi, hogy az imádság elmondásának megvolt a maga áhítati rítusa. A főszöveg után kiegészítésként Üdvözlégyet mondtak, majd ezután következett a collectában az imádkozó személyes kérése, az imádság konkrét céljának megfogalmazása. Míg a PeerK. variánsai járulékos szövegekként működtek, ugyanez az ima a LobkK.-ben a devóciós gyakorlat fő eleme, melynek magának vannak járulékos elemei. Mindez szépen mutatja, hogy a kódexszövegeink esetében mennyire fontos figyelembe venni a szövegösszefüggést, s mennyire más funkciót kaphat ugyanaz a szöveg a kontextus függvényében.

A hasonló funkciójú imák gyakran kontaminálódtak, amint az a LázK. változatainál látható.²¹ Az Ave ancilla fordításához egy ismeretlen eredetű imádság, majd egy újabb, az Antidotarius animaeből származó szöveg, a Sancta Dei genitrix, Virgo gloriosa kezdetű kapcsolódott.²² Az összeolvasztást az első és második egység szerkezeti hasonlósága, valamint az első és harmadik rész zárlataiból kiolvasható funkcióbeli egyezés tette lehetővé.

3. Mária és/vagy Bernát a hatékonyság záloga

²⁰ Douglas KELLY, *The Fides interpres: Aid or Impediment to Medieval Translation and Translatio? = Translation Theory and Practice in the Middle Ages*, ed. Jeanette BEER, Kalamazoo, Michigan, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 1997, 45–58.

²¹ L. 3. melléklet.

²² Ezt Timár Kálmán mutatta ki: „Tulajdonképpen három imádság van itt egygyé összetéve. Az első és a harmadik imádság megvan az *Ant. an.*-ban is. A középső résznek még nem ismerjük a latin eredetijét.

a) Az első rész: *Ant. an.* (LXII^b) Ave Maria ancilla trinitatis = Láz.-k. 1–4²⁰ és 220¹¹–224³⁴ l. Megvan a Peer- és Lobk.-k.-ben is. Katona Lajos a *Hort. an.* imádságai között lajstromozta 10. sz. a. Kódexeink szövege megfelel az *Ant. an.* szövegének. Az imádság latin szövegét közli IK. 1896: 379. l. Ez azonban már betoldásokkal rontott szöveg.

b) A harmadik rész: *Ant. an.* (XCVII^a) Sancta dei genitrix virgo gloriosa = Láz.-k. 7⁴–9¹⁵ és 226¹⁵–228²⁶ l. A latin imádság címe: *Oratio de Nativitate domini ad sanctam Mariam virginem*. A magyar szöveg a végén eltérő.

A Láz.-k. az *Ant. an.* első imádságának bevezetése helyett egy másik imádságnak bevezetését (*Ant. an.* LIXa) mondja el.” – TIMÁR Kálmán, *A Lázár-kódex forrásai*, ItK, (42)1932, 36–37. – Timár legutolsó megállapítása, miszerint kódexünk az *Antidotarius* LIXa oldalán szereplő ima bevezetését vette át, az általam használt kiadás alapján nem igazolható. Az említett oldalon szereplő bevezetés ugyan a halál időpontjának előzetes bejelentését ígéri, de pápai búcsút is ígér, egy bencés apátnő látomását említi forrásként.

A hóráskönyvek gyakorlatának megfelelően a vizsgált Mária-ima variánsait bevezető rubrikák közlik, hogy elmondásukkal milyen cél érhető el, illetve, hogy e cél elérésének mi a biztosítéka. A természetfölötti vagy csodás eredet a kor embere számára mintegy szavatolta az ima hatékonyságát. Ezért gyakoriak a *Hortulus animae*-ben és az *Antidotarius animae*-ben az állítólag szentektől, angyaloktól, Máriától kapott, csodás álom vagy látomás során tanult vagy szent helyeken talált szövegek. Egy ilyen imádság sokkal inkább megfelelt e könyvek használoinak, mint egy esetleg általuk fogalmazott személyes könyörgés.²³

Ave ancilla-változataink bevezetői eléggé eltérőek. A latin verziók rubrikái nagyjából megegyeznek: azt ígéri, hogy aki az imádságot naponta elmondja nem hal meg bűnbánat és áldozás nélkül, erre pedig az a biztosíték, hogy a szöveget ennek az ígéretnek a kíséretében egy angyal nyilatkoztatta ki Szent Bernátnak. Kódexeink nem ezeknek a rubrikáknak a fordítását közlik. A *LobkK.* a tartalomra utalva csak annyit jegyez meg, hogy: „ymar keuetkezík mas ímacag az edes zyz maríarvl”. A *ThewrK.* már az eredet kérdéséről szól, úgy tudja, hogy „Ez ymaczagoth yelentette megh azzonyonk maria zent bernald doctornak etc”. A *Peer-kódex* első változatának a már ismertett okokból kifolyólag nincs felvezetése; a második változat, mint említettük, azt jelzi, hogy mikor kell mondani az imát. A legrészletezőbb a *LázK.* szövegeinek rubrikája. Kitér az ima tartalmára, céljára, és előírja, milyen időközönként kell mondani: „Bodogh azzonnak tiztessegere valo aýtatos imatsag vala mely embor bodogh azzoný tiztessegere ez meg irt imatsagot es kozonetot minden napon meg mongýa mig: el mihelt az o lelke testetol el valik ah vagý megh hal annakelotte harminc nappal az zýz maria o neký meg ielonýk emborý abrazatban es azt mondýa o neký o en zent fýamnak vereuel meg valtót fýam kezwlý hozza halalodhoz mert ez gýarlo vilagbol ký kell mulnod es semmit ne felý mert en te veled vagýok mindenkoron es tegodet meg seghellek”.

E bevezetők, valamint az imazárlatok szépen mutatják, hogy az *Ave ancilla* különböző változatainak legfőbb funkciója, mint rengeteg korabeli Mária-imáé, a jó halál elnyerése volt. Szövegünk tehát szervesen beágyazódik a késő középkor jellegzetes és központi fontosságú halál-irodalmába. Kolostori irodalmunk is számtalan elmélkedést, prédikációt, példát, imádságot tartalmaz, melyek a jó vagy a rossz halál kérdésével foglalkoznak. Figyelmeztetnek arra, hogy az élet minden pillanatában késznek kell lenni az eltávozásra, mert a halál kiszámíthatatlan, és senkin sem könyörül. Akit pedig készületlenül ér, s gyónás, áldozás nélkül ragad el, az bizonyosan elkárhozik. A *mors repentínától* és az örök kárhozattól való félelem tette annyira népszerűvé a hóráskönyvek azon imádságait, melyek az *Ave ancillához* hasonlóan a hirtelen halál ellen nyújtottak védelmet.²⁴

²³ In the fifteenth century „men and women in general attached no stigma to the practice of gazing upon and contemplating prayers written by others. In fact, fifteenth-century laity and clerics were especially attracted by the manner in which the new medium of silent reading allowed literate devotees to associate themselves vicariously with the intimate devotions that, according to the rubrics of books of hours, had been written by the hand of Jesus himself or by great saints and popes.” – SAENGER, *i. m.*, 156.

²⁴ A *mors repentínáról*, a meghalás középkori rítusának megbontójáról I.: Philippe ARIÈS, *Omul în fața morții*, București, Meridiane, 1996, I, 20–23.

Vizsgált szövegeink bevezetői azt is elárulják, hogy az imák használói számára ki bizonyulhatott hatékony támogatónak a hirtelen halál ellen. A latin szövegek Szent Bernátra hivatkoznak. A hóraskönyvek ugyanis szívesen tulajdonították egyik vagy másik imádságot a híres egyházdoktoroknak. Szövegeket terjesztettek Szent Ágoston, Szent Bonaventura, Szent Anzelm, Beda Venerabilis stb. neve alatt. Az *Ave ancilla* esetén Bernát neve mellett a mennyei eredet is biztosítja a sikert. Danièle Alexandre-Bidon a *Szent Bernát nyolc szoltára*²⁵ kapcsán írja, hogy a ciszterci szentet azért tartották különösen alkalmas védelmezőnek a hirtelen halál ellen, mert egyik róla szóló legenda szerint megkapta azt a kegyet Istentől, hogy szerzetesei csak a nap bizonyos óráiban hunyjanak el, hogy a közösségi élet rendje ne boruljon fel.²⁶ E francia szerző továbbá kifejti, a haldoklók fő közbenjárója Mária volt, akiről úgy tartották, hogy három nappal halála előtt figyelmeztették közelgő kimúlására. A hozzá intézett imák funkciója az volt, hogy kérjék, jelenjen meg a haldokló ágyánál; az *Ave Maria* vagy az *Osecro te* pedig a hívők szerint kitűnő módja volt a hirtelen halál elkerülésének.²⁷

²⁵ Ezen jó halálért mondandó állítólagos Bernát imádság változatai szerepelnek a szent nevével összekapcsolva a *Lobkowicz*- (346–350), a *Thewrewk*- (246–249) és a *Peer-kóde*xben (181–184).

²⁶ „La récitation des «Sept vers de saint Bernard» passe pour obtenir le temps de se confesser avant son dernier souffle, sans doute parce qu’une légende affirmait que le saint avait obtenu de Dieu que les moines de Clairvaux ne meurent qu’à certaines heures pour ne pas déranger la vie communautaire.” – Danièle ALEXANDRE-BIDON, *La Mort au Moyen Age. XIIIe–XVe siècle*, Paris, Hachette Littératures, 1998, 62. – A *Patrologia Latina*ban Herbertus *De Miraculis* című művének 13. fejezetéből közölve így szerepel a csoda: „Quidam de fratribus ejusdem loci cum esset positus in extremis, ingressus est ad eum visitandum beatus Bernardus post completorium, et videns hominem mortis proximum, jamjamque migraturum, ait: «Nosti, charissime frater, quia conventus noster modo fatigatus est de labore, et jam postmodum habet ad vigilias surgere. Quod si te iterum obdormiente, oporteat illum suam interrompere dormitionem, nimium vexabitur, et praegrandes vigilias minus celebriter exsequetur. Ut ergo bene sit tibi, et longo vivas tempore super terram, ad quam ingrederis possidendam, in nomine Christi praecipio quod usque ad horam divini officii expectes nos.» Cui ille respondit: «Faciam, domine, ut imperasti, si tamen voto meo tuis precibus suffrageris.» Quid multa? Abiit Pater in dormitorium, et frater non obiit ante terminum constitutum. Moxque ut signum ad vigilias pulsari coepit, pulsata est tabula, et ille decessit. Quod non modo de illo fratre, verum etiam de pluribus aliis pluries accidit; ut uno pluribusve diebus protelaretur finis eorum ad ipsius Patris imperium et votum.” – S. BERNARDI CLARAEVALLENSIS, *Opera omnia*, ed. Johannes Mabillon = *Patrologiae cursus completus, Series latina*, Jean-Paul MIGNE, Tomus 185, Paris, 1863, 1291A–C. <http://www.binetti.ru/bernardus/215.shtml>

²⁷ „La Vierge étant l’intercesseur principal des mourants, bien des superstitions entourent sa personne. [...] Compatissante et tolérante, elle ne condamne personne et apparaît à tous ceux qui la prient «maintenant et à l’heure de notre morte...» Les prières à Marie ont pour fonction de supplier cette dernière de se rendre au chevet du mourant; outre l’*Ave Maria*, l’*Obsecro te*, dédié à la Vierge qui, disait-on, avant été prévenue trois jours avant de son décès, est considéré par le fidèle comme un excellent système de prévision de son avenir immédiat: il espère que la dévotion à sa personne la poussera à avertir le malade dans le

Kódexeink rubrikái közül csak a *ThewrK.* szerepelteti Bernátot, de nem egy anygaltól, hanem magától Máriától származtatja az imát. Mária és Bernát személyének összekapcsolása egyrészt az azonos védőfunkció alapján jöhetett létre, másrészt a kor a szentet az istenanya kitüntetett hívének tekintette. A *lactatio* csodájának számos képi ábrázolása volt, a jelenet imádságoskönyvek illusztrációin is feltűnt. A Mária–Bernát kapcsolat valószínűleg nem a *ThewrK.* készítőjének tulajdonítható.²⁸ De a magyar apácák előtt sem lehetett ismeretlen e két személy szoros viszonya.

Más imagyűjtemények készítői számára sokkal kézenfekvőbbnek tűnhetett Mária csodás közbenjárását kérni, amint a *LázK.* fordítása mutatja. Talán nálunk nem is ismerték a Bernáttal kapcsolatos idézett legendarészletet, ami a szent csodáit tartalmazó *miraculum*-gyűjteményben szerepelt, nem pedig a hivatalos vagy a korban népszerű legendaváltozatokban. Kódexirodalmunk egyetlen Bernát-legendájának összeállítója, a Karthauzi Névtelen legalábbis nem tesz róla említést, amint forrásában, a *Legenda aurea* változatában sem jelenik meg az epizód.

4. Összegzés

A Szent Bernátnak tulajdonított Mária-ima kódexirodalmunkbeli variánsainak összehasonlító elemzésével azt kívántam megmutatni, hogy az utóbbi évtizedek magyar irodalomtörténeti vizsgálódásainak terében perifériára szorult késő középkori magyar nyelvű imaanyag milyen kegyesség- és mentalitástörténeti tanulságokkal szolgálhat, ha a filologizálást nem végcélként, csupán kiindulópontként tekintjük. A funkcionális irodalomként definiálható kegyességi irodalom darabjai esetén a használat szempontját nem lehet figyelmen kívül hagyni. Azonban, hogy használatukról – jelen esetben a Bernát-imáéről – képet kaphassunk, szükséges e szövegeket eredeti szövegkörnyezetükben szemlélünk, illetve el kell őket helyezni a kor lelkeség- és mentalitástörténeti kontextusában. Kódexeink devocionális szövegeinek ilyen jellegű vizsgálata bizonyíthatja, hogy „a változó szerzőtulajdonítások és a devocionális szövegek instabilitása nem egyszerűen a középkori kéziratos kultúra korlátainak következményeiről árulkodnak, hanem megelőzőbben értelmezhetőek úgy, mint társadalmilag és kulturálisan meghatározott eljárásmodok.”²⁹

même déla pour qu'il puisse mettre en ordre ses affaires et dire adieu à sa famille.” – Danièle ALEXANDRE-BIDON, *i. m.*, 62–63.

²⁸ A rubrika átvételére utalhat a végén szereplő etc. jelzés: a bevezető rész a forrásban hosszabb lehetett, de fordítónk nem tartotta fontosnak az egészet közölni. De természetesen lehetséges, hogy ez a rövidítés is a forrásszövegből származik.

²⁹ „It is important to recognize that the variable attributions of authorship and the textual instability of devotional works are not simply inevitable consequences revealing the limitations of medieval manuscript culture, but are better explained as socially and culturally determined.” – Thomas H. BESTUL, *Texts of the Passion. Latin Devotional Literature and Medieval Society*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1996, 15.

1. melléklet
Szent Bernát imája Máriához

	<i>Hortulus animae</i> ItK 1896	<i>Hortulus animae</i> 1505	<i>Antidotarius animae</i> 1494	<i>Lobkowicz-kódex</i>	<i>Thewrewk-kódex</i>	<i>Peer-kódex1</i>	<i>Lázár-kódex1</i>	<i>Lázár-kódex2</i>	<i>Peer-kódex2</i> ³²³
	Haec oratio multum est efficax, et beatae Virgini comprobatur esse accepta valde atque grata. (Katona 1906. 341.: Quicumque orationem sequentem devote quotidie dixerit sine poenitentia et mysterio corporis Christi non decedet; sic fertur revelatum beato Bernardo, cui ab angelo data est.)	Quicumque orationem sequentem devote quotidie dixerit: sine poenitentia et mysterio corporis Christi non decedet, sic fertur revelatum beato Bernhardo cui ab angelo data est.	Quicumque sequentem oratiunculam quotidie devote dixerit, sine poenitentia et mystico corporis Christi non decedet, sicut fuit revelatum beato Bernardo, cui ab angelo data est.	ymar keuetkezfk mas imacag az edes zyz maríarvl:–	Ez ymaczagoth yellentette megh azzonyonk maria zent bernald doctornak etc		Bodogazzonnak ti[...]-tesseghere valo Imarchagh: Valaminemo ember Bodogazzonnak kristosnak zenth zwleýenek. ez Megh irt kez[...]- etet Mýnden napon m[...] el [...] megh mongýa[...] Myeloth az o lelke [...] tebol el valnek va[...] halna annak elot [...]–minch Nappal [...] nik zýz Maria e[...] testben Azt mongýa [...] [...]en zenth fýamnak vereuel megh váltot fýam. kezol hozza halalodhoz mert ez garlosagus vilagbol ký kel Mulnod. es semmit ný fely Merth en the	Bodogh azzonnak tiztessegere valo aýtatos imatsag vala mely embor bodogh azzoný tiztessegere ez meg irt imatsagot es kozonetot minden napon meg mongýa mig: el mihelt az o lelke testetol el valik ah vagý megh hal annakelotte harminc nappal az zýz maria o neký meg ielonýk emborý abrazatban es azt mondýa o neký o en zent fýamnak vereuel meg váltot fýam kezwly hozza halalodhoz mert ez gýarlo vilagbol ký kell mulnod es semmit ne fely mert en te veled vagýok mindenkoron es tegodet megh seghellek: kowetkozýk	Post aue maria in sermone

³²³ Az első négy sor eredeti sorrendjét megváltoztattam, hogy a páhuzamos szövegrészek egymás mellé kerülhessenek. Az eredetiben: 2., 4., 3., 1. Mivel e változat nagyon sok helyen eltér a többikétől, nem jelöltem a különbségeket.

							veledh vagyok es teghedh segellek		
1.	Ave ancilla sanctae trinitatis omnium rerum domina.	Ave Maria ancilla sanctae trinitatis.	Ave Maria ancilla sancti trinitatis.	IDvezleg maria zent harosagnak <u>alazatos</u> leanya	IDwezlegy Maria zent haromsagnak <u>zerelmes</u> zolgalo leanya	Idwez legh edesseges zy Maria zent haromsagnak zolgalo leanya :	[...]vezlegh zenth Har[...]msagnak leyanya:	Idwez legy zent haromssagnak leyanya:	zent haromsagnak zekeshele :
2.	Ave filia dei patris Maria, super omnes puras creaturas dignissime.	Ave Maria praelecta dei patris.		Idvezleg maria atya istennek meg valasztot es <u>felmagaztatot</u> leanya :					Irgalomnak ania maria : Ata ystennek yeges leanya :
3.	Ave sponsa spiritus sancti Maria, dei et hominum clemens mediatrix.	Ave Maria sponsa spiritus sancti.	Ave Maria sponsa spiritus sancti.	Idvezleg maria zent leleknek <u>zeretetes</u> yegese :	Idwez legy maria zenth leleknek <u>zeepseghew</u> yegyse	Idwez leg zent leleknek yegyeses :	[...]zleg zenth leleknek [...]esshe.	idwez legy zent leleknek iegyesse	zenth leleknek lakodalma :
4.	Ave mater domini nostri Jesu Christi Maria veri dei genitrix.	Ave Maria mater domini nostri Jesu Christi.	Ave Maria mater domini nostri Jesu Christi.	Idvezleg ma ^a vr iesus x'nak <u>meltozagos zifele</u>	Idwez legy maria my wronk ihus cristusnak <u>zerelmes zenth zwleve</u>	Idwez leg az my wronk iesus cristusnak <u>zentseges zwleve</u> :	Idwezleg my [...]junknak iesusnak [...]snak <u>zenth Anya</u>	idwez legy: mi wronk iesus cristusnak <u>zentseges anya</u>	Wr ihus cristusnak zwleze :
5.	Ave soror angelorum Maria coelorum imperatrix.	Ave Maria soror angelorum.	Ave Maria soror angelorum.	ydvezleg maria angeloknak <u>zepseges</u> hwga :	Idwezlegy maria angyaloknak <u>edes</u> hwga	Idwez legh angeloknak hwga :	[...]zleg Angeloknak hwga.	idwez legy: angyaloknak hwgha:	Meiney zent angeloknak zereto zent azzonnya :
6.	Ave promissio prophetarum Maria figurarum et scripturarum consumatrix.	Ave Maria promissio prophetarum.	Ave Maria promissio prophetarum.	Idvezleg maria profetaknak <u>diceseges kiralne azzonia</u>	Idwezlegy maria profetaknak <u>nemes</u> ygyeretey	Idwez legh profetaknak igerethes	Idvezleg profetaknak ygherethy:	idwez legy profetaknak igherety:	profetaknak elethe :
7.	Ave regina patriarcharum Maria pulchritudo et gloria omnium creaturarum.	Ave regina patriarcharum.	Ave Maria regina patriarcharum.		Idwezlegy maria p(at)riarchaknak <u>tyztelendo</u> kyalne azzonnya	Idwez legh patriarchaknak keralne azzonnya :	Idwezlegh pat[...]arkaknak <u>fogadasa</u> .	idwez legy patriarchaknak <u>fogadasa</u>	
8.	Ave magistra evangelistarum Maria	Ave Maria magistra evangelistarum.	Ave Maria magistra evangelistarum.	ydvezleg maria evangelistaknak <u>bizosagos</u>	Idwezlegy maria ewangelystaknak <u>kegyes</u> mesthere,		Idwezlegh ewangelistaknak Mesthere.	idwez legy ewangelistaknak mestore	

	illuminatrix orbis terrarum.			mestere :					
9.	Ave apostolorum doctrix Maria fidelissima filii dei alitrix.	Ave Maria doctrix apostolorum.	Ave Maria doctrix apostolorum.	Idvezleg m ^a apastoloknak <u>bolczesege</u> doctora	Idwezlegy maria apostoloknak <u>bewlchesseges</u> doctora:- <u>azzonyom zyz</u> <u>maria</u>	Idwez legh apostoloknak <u>mestere</u> :	Idwezleg Apostoloknak <u>tanítóya.</u>	idwez legy apostoloknak <u>tanítóya:</u>	Apostoloknak doctora :
10.	Ave martyorum <u>confortatrix</u> Maria miserorum refugium et auxilium.	Ave Maria <u>consolatrix</u> martyrum.	Ave Maria <u>consolatrix</u> martyrum.	Idvezleg maria martíromoknak <u>erevs vígasaga</u> :	Idwezlegy maria martyromoknak <u>zorgalmas</u> <u>eresseghe</u>	Idwez legh martíromoknak <u>gozedelme</u> :	Idwezleg: Martíroknak <u>Bator[...]</u>	idwez legy martíromoknak <u>batorítóya</u>	Martíroknak palmaýa :
11.	Ave <u>laus</u> et <u>decor</u> confessorum Maria spes, salus, virtus et vita justorum.	Ave Maria <u>fons</u> et <u>plenitudo</u> confessorum.	Ave Maria <u>fons</u> et <u>pulchritudo</u> confessorum.	Idvezleg maria confessoroknak <u>ydvesseges kwtha</u> es bevsege :	Idwezlegy maria Confessoroknak <u>malaztos kwtfeye</u> es <u>tellyessege</u>	Idwez legh confessoroknak <u>thwkore ees</u> <u>zepsseghe</u> :	Idwezlegh confessorok[...] <u>viraga es</u> <u>zepsseghe.</u>	iduez legy confessoroknak <u>viragha es</u> <u>zepsseghe:</u>	Confessoroknak thanosaga :
12.	Ave <u>honor</u> et <u>speculum</u> virginum Maria virgo ante partum, in partu et post partum.	Ave Maria <u>decus</u> et <u>corona</u> virginum.	Ave Maria <u>decus</u> et <u>corona</u> virginum.	Idvezleg maria zízeknek <u>ervendetes</u> <u>tyztesege</u> Amen <u>Hyt olvas heg</u> <u>ydvezleg marfat</u>	Idwez legy Maria <u>zyleknek</u> <u>ekesseghe</u> es <u>koronaya</u>	Idwez legh zízeknek <u>ekesseghe</u> :	Id[...] <u>leg</u> zízeknek <u>tyztesseg[...]</u>	iduez legy: zízeknek <u>tiztesseghe</u>	zízeknek wiraga :
13.	Ave forma et norma viduarum Maria atque omnium mulierum castarum.								ozwegeknek dýchosege : Hasasoknak scegedelme :
14.	Ave <u>consolatrix</u> vivorum et mortuorum, mater gratiae et misericordiae Maria, mecum	Ave Maria <u>salus</u> et <u>consolatrix</u> vivorum et mortuorum, mecum sis in omnibus tentationibus,	Ave Maria <u>salus</u> et <u>cosolatrix</u> vivorum et mortuorum. Mecum sis in omnibus temptationibus,	Idvezleg maria eleveneknek es holtaknak <u>keges</u> <u>vígzataloía</u> leeg en velem te anyay írgalmassagodal mindennemo níaválfamban : es	Idwez legy maia eloknek es holtaknak <u>ydwesseghek</u> es <u>wygzatalasok</u> :- kerlek legy velem ennekem mýnden kesetetyembe,	Idwez leg eleveneknek ees meg holtaknak meg <u>wygzataloía</u> : en velem leg menden habwrvsagýmban : es menden	Idwezlegh elevenek[...] <u>vígzataloía:</u> Idwezle[...] halottaknak <u>megh</u> <u>ýel[...]</u> [...] <u>loýe.</u> Velem legh Mýndenmý	iduez legy eleuenoknak <u>víaztaloía</u> iduez legy halotaknak <u>meg íelontóye</u> velem legy minden nyómorussagomban zyz maria iesus	Pwrgatorýumbely halottaknak hýedelme : Foldon walo bwnossoknek nagh remenseghe paradíchomnak geńeroseghe :

	<p>sis in omnibus causis, temptationibus, angustiis et periculis meis ac in hora mortis meae. Amen.</p>	<p>tribulationibus, necessitatibus, angustiis et infirmis meis, et maxime in hora mortis mee non desis mihi, et impetra mihi veniam omnium peccatorum meorum veniam et celestis patriae gloria. Amen.</p>	<p>tribulationibus, necessitatibus, angustiis et infirmis meis. Et impetra mihi veniam omnium delictorum meorum, et maxime in hora exitus mei non desis mihi, o piissima virgo Maria. Amen.</p>	<p>níomorvsagomban es en halalomnak ydeín en lelkemet fogagíad te hozad : es aíanlfad otet ate edesseges ffíadnak vr íesusnak Amen</p>	<p>mynden nyomorwsagymba zomorwsagymba: zyksegymbe Es mynden betegsegýmbe Es nyer ennekem bochanatoth mynden býneymrol, Es yelessen en ky mwlasomnak ydeyen ne tawozzal el entewlem, oh kegyés</p>	<p>kesertétýmben ees menden nýawolýamban : Azerth kerlek tegedet bodogsagws zýz maria az the egetlen egh fýaderth : ký teneked illýen nag týztessegeth adh : hog té engemeth el né hagý : deh zegel meg engemeth mendem swksegemben mýkora az en lelkem ký menendh az en testembol : hog en batoron ýarolýak paradýchomnak kapwýara : ýstennek zýnenekh eleýben ees erdemlýem latnom az té zenth fýadot : ees az orok oromet wescedelemnel kwl wallanom Amen :</p>	<p>nýomorosagomba. es nagh banatomba Maria Iesus Cristosnak zenth Anýa En Aýettatos Azzonýom Irgalmaz nekem the zenth Markodban. [...]ýanlom Az en lelkemeth</p>	<p>cristusnak zent anýa: en aýtatos azzonýom nýerý irgalmat en nekom binosnek az te zent fýadtol mert az te zent markodban aýalom az en lelkomet:</p>	<p>Meñorsagnak kapwýa : keronk nemes azzonýonk zýz maria Ma es ýdonek mendenkora : tama[...] the zent fýadn[...] elotte hog ez n(m)[...] zent ýgheket egettembe halhasswk halwan tharthasswk lelkonknek ýdwezsegere : bwnoknek bochanathýara : O kegees zýz maria tamagh mellettonk maa mendenkora ees halalonknak ýdeýn Amē</p>
--	---	---	---	---	--	--	--	---	--

2. melléklet

A Peer-kódex második Ave ancilla-változatának szövegpárhuzamai

	<i>Peer-kódex 2</i>	<i>Gyöngyösi-kódex</i>	<i>Nádor-kódex</i>
1.	Post aue maria in sermone		Isten teste fel emelese coron
2.	Irgalomnak ańńa maria :	(I)rgalmassagnak annya maria:	Iduezleg ez velagnac velagossaga Atyanac ígeye bizon hostya elo testh / telyes ístenseg / bizon embor Aue maría Sent maría / istennec zep anna /
3.		menjorscaghibeli zentheknek ekessege:	*zentoknec zep vígasaga / ³²⁴
4.	Ata ýstennek ýeges leanya :		mindonhato atyanac valaztoth zereto zep leana
5.	Wr ihūs cristusnak zwleye :		Iesusnac o fianac zepsegos zifeie /
6.	zenth leleknek lakodalma :		zentleloknec zep iegose /
7.	zent haromsagnak zekeshele :		zentharomsagnac zep zouetneke
8.	Meńńeý zent angeloknak zereto zent azzonnya :	Angelloknak azzonya:	Angaloknac zep azzona /
9.			Menorzagnac zep fenossege
10.			Mennef vduarnac zep ekossege /
11.			Vígassagnac zep keralne azzona /
12.	profetaknak elethe :		
13.	Apostoloknak doctora :		
14.	Martýroknak palmaýa :	martiromoknak gezedelme:	
15.	Confessoroknak thanosaga :	Confessoroknak Tikeree:	
16.	zýzeknek wiraga :	*zýzeknek výraga:	*zízeknec zep gonge
17.	ozwegeknek dýchosege :		
18.	Hazasoknak scegedelme :		
19.	Pwrgatoryumbelý halottaknak hyedelme :	purgathoriumbeli hallothaknak hyedelme:	*halattaknac zep hyedelme
20.	Foldon walo bwnossoknak nagh remensseghe	feldenualo bynes adamfianak nagh remenssege:	byosoknec zep fenossege es
21.	paradýchomnak geńerosseghe :		
22.	Meńorsagnak kapwya :		
23.	keronk nemes azzonnýonk zýz	kerenk nemes azzonýo	Segel' minket mindon fora

³²⁴ *-gal jelöltem meg azokat a sorokat, amelyeket eredeti helyükről elmozdítottam.

	maria Ma es ydonek mendenkoran : tama[...] the zent fyadn[...] elotte	ma ees Idenenk mynden koran thamag the zenth fyadnak elejben:	es otalmazmeg mindon gonoztol Amen
24.		ees nerjed nekenk zenth leleknek malazyath: ky villagossyha megh my elmenketh:	
25.	hog ez n(m)[...] zent ygheket egettembe halhasswk halwan tharthasswk lelkonknek ydweszegere : bwnoknek bochanathyara : O kegees zy maria tamagh mellettonk maa mendenkoron ees halalonknak ydeyn Amē	hogh Thanulhasswk erthhesswt Tarthhasswt Lelkenknek jduessegerewaloth amen	

3. melléklet

A Lázár-kódex két szövegváltozata

	<i>Antidotarius animae 1494</i>	<i>Lázár-kódex 1</i>	<i>Lázár-kódex 2</i>
1.	Quicumque sequentem oratiunculam quotidie devote dixerit, sine poenitentia et mystico corporis Christi non decedet, sicut fuit revelatum beato Bernardo, cui ab angelo data est.	Bodogazzonnak ti[...]- tesseghere valo Imarchagh: Valaminemo ember Bodogazzonnak <u>kristosnak</u> zenth zwlejenek. ez Megh irt <u>kez[...]-etet</u> Mynden napon m[...] el [...] megh mongya[...] <u>Myeloth</u> az o lelke [...] tebol el valnek va[...] halna annak elot [...]minch Nappal [...] <u>nik</u> <u>zyz Maria e[...]</u> testben Azt mongya [...] [...]en zenth fyamnak vereuel megh valt fyam. kezol hozza halalodhoz mert ez <u>garlosagus</u> vilagbol ky kel Mulnod. es semmit ny felj Merth en the veledh vagyok es teghedh segellek	Bodogh azzonnak tiztessegere valo aytatos imatsag vala mely embor bodogh azzony <u>tiztessegere ez meg irt</u> imatsagot es kozonetot minden napon megh mongya mig: el mihelt az o lelke testetol el <u>valik</u> ah vagy megh hal annakelotte harminc nappal <u>az</u> <u>zyz maria o nek y megh ielon yk</u> embor y abrazatban es azt mondya o nek y o en zent fyamnak vereuel megh valt fyam kezwlj hozza halalodhoz mert ez <u>gyarlo</u> vilagbol ky kell mulnod es semmit ne felj mert en te veled vagyok <u>mindenkoron</u> es tegedet meg seghellek: <u>kowetkoz yk</u>
2.	Ave Maria ancilla sancti trinitatis.	[...]vezlegh zenth Har[...]msagnak leyanya:	Idwez leg y zent haromssagnak leyanya:
3.	Ave Maria sponsa spiritus sancti.	[...]zleg zenth leleknek [...]esshe.	idwez leg y zent leleknek iegyesse
4.	Ave Maria mater domini nostri Jesu Christi.	Idwezleg my [...]unknak iesusnak [...]snak zenth Anya	idwez leg y: mi <u>vronk iesus</u> cristusnak zentsegos anya
5.	Ave Maria soror angelorum.	[...]zlegh Angeloknak hvga.	idwez leg y: angyaloknak hwgha:
6.	Ave Maria promissio prophetarum.	Idwezleg profetaknak yghereth y:	idwez leg y profetaknak ighereth y:
7.	Ave Maria regina patriarcharum.	Idwezlegh pat[...]arkaknak fogadasa.	idwez leg y patriarchaknak fogadassa
8.	Ave Maria magistra evangelistarum.	Idwezlegh ewangelistaknak Mesthere.	idwez leg y ewangelistaknak mestore

9.	Ave Maria doctrix apostolorum.	Idwezleg Apostoloknak tanítóya.	idwez legý apostoloknak tanítóya:
10.	Ave Maria consolatrix martyrum.	Idwezleg: Martiroknak Bator[...]	idwez legý martiromoknak batorittoya
11.	Ave Maria fons et pulchritudo confessorum.	Idwezlegh confessorok[...] viraga es zepseghe.	iduez legý confessoroknak viragha es zepseghe:
12.	Ave Maria decus et corona virginum.	Id[...]leg zýzeknek tyztesseg[...]	iduez legý: zýzeknek tiztesseghe
13.	Ave Maria salus et cosolatrix vivorum et mortuorum.	Idwezlegh elevenekn[...] vigastaloja: Idwezle[...] halottaknak megh ye[...] [...]oýe.	iduez legý eleueneknek viaztaloja iduez legý halotakank meg ielontoýe
14.	Mecum sis in omnibus temptationibus, tribulationibus, necessitatibus, angustiis et infirmitatibus meis.	Velem legh Mýndenmý nyomorosagomba. <u>es nagh banatomba</u>	velem legý minden nyomorussagomban
15.	Et impetra mihi veniam omnium delictorum meorum, et maxime in hora exitus mei non desis mihi, o piissima virgo Maria. Amen.		
16.		Maria Iesus Cristosnak zenth Anya En Aýettatos Azzonýom Irgalmaz nekem	<u>zýz maria iesus cristusnak zent anya: en aýtatos azzonýom nyerý irgalmat en nekom binosnek az te zent fýadtol</u>
17.		the zenth Markodban. [...]yanlom Az en lelkemeth	<u>mert az</u> te zent markodban aýalom az en lelkemet:
18.		[...]wezleg en Azzonýom [...]galmassagnak. Anya. Dýchosegnek anya. Zenth eghaznak Anya. Kegessegnek Anya: es Boochanatnak anya.	
19.		Idwez Idwezlegh en Azzonýom istennek reýtet hayloka:	iduez legý en azzonýom istennek <u>el</u> reýtot hayleka:
20.			iduez legý en azzonýom irgalmassagnak anya diczossegnek anya zent egyhaznak anya kegýessegnek anya es boczanatnak anya: idwez legý:
21.		Menýorsagnak kapuya.	<u>iduez legý</u> menýorzagnak kapuya
22.		Zentleleknek zenseghes haylaka.	zent leleknek zentsegos haylaka:
23.		Idwezlegh en Azzonýom: Aranyas: aldot. edes. zentharomsagnak Lakohelye. Erekek egelmesegek Lakohelye:	idwez legý en azzonýom aranyas aldot edes zent haromsagnak lakhelye es orok kegýelmessegek lako helye:
24.		Idwezlegh en Azzonýom zýzeknek týztesseghe:	iduez legý en azzonýom zýzeknek tiztesseghe
25.		Nepeknek Zeretetes Azzonya.	nepeknek zeretetos azzonya:
26.		Angeloknak Azzonya	

27.		Idwezlegh en Azzonjom nyomoroltaknak Anja.	idwez legy en azzonjom nyomorultaknak anja
28.		Germekeknek emleje.	gyermokoknek emleje:
29.		Nomoroltaknak vigasaga.	kesseruessoknek vigassaga
30.		Idwezlegh en Azzonjom <u>Virgalomkertnek</u> kwth feje:	iduez legy en azzonjom <u>remensegnek</u> kwtfeje:
31.		Byneknek Bochyanatja.	bynoknak boczanatja
32.		Lelkeknek hyedelmee	lelkoknek hiedelme:
33.		Idwezlegh zyz zenth zyle	iduez legy zyz zent zylle
34.		Idwezlegh zyzeknek Artatlansaga	iduez legy zyzeknek artatlansaga
35.		Ielennen alvan istennek zenth zynenek elothe: Emlekezzel ez en garlosagomrol:	ielonnen aluan istennek zent zynenek elotte emlekozzel meg az en gyarlössagomrol:
36.		Idwezleg Bodogsagus: Idwezlegh edesseges. Idwezleg Irgalmassagus: es kegelmesseges zyz Maria:	iduez legy bodogsagos iduez legy: edessegos: iduez legy irgalmassagos es kegyelmessegos zyz maria:
37.		Agy nekem erosseget en ellensegemnek ellene Nyilwan es tytikonvaloknak ellene konjorgok Neced:	agy ennekom erossegot en ellensegomnek ellene nyiluan es titkon valoknak ellene konjorgok te nekad
38.	Sancta Dei genitrix, Virgo gloriosa Maria, te deprecor ego, famulus tuus licet per sacram nativitatem in qua creatoris omnium prolem(?) genuisti, ut sis mihi adiutrix in omnibus angustiis meis et liberes me clementer de universis qui mihi adversantur die ac nocte. Itemque deprecor te per sanctam crucem in qua pendens filius tuus omnipotens deus te commendavit discipulo suo dicens: Ecce mater tua. Per ipsius nomen et amorem commendo tibi causam meam in hac sacra nocte pro qua invocavi te et quam in tuam sanctissimam intercessionem commendavi ac semper commendo.	O Bodogsagus: O edesseges: O kegelmesseghes: O Irgalmassagus zyz <u>Anya</u> maria Az zentseses zyleteteden kyben Myndennek teremtoyet germek kepeben zvledh Hogh leg Bwnosokon kegyelmes yt es myndenoth: Es Az zenth kerestfanak <u>neuedicheretyerth</u> kyn Az My vronk iesus Cristus teged el ayanla Az ho zeretho tanojtwanyanak zet Ianosnak Mondwan. Yme neked Anja. Kerlek teghed en zenseges Azzonyom. <u>Es</u> edes zeph zyz: Az the zenth fyadnak Neuejert my <u>Vronknak Iesusnak</u> kristosnak hogy esedezyel my erettonk Bynesekerth <u>yelennen</u> en ertem Myndennemo zykgemnek es navolamnak Ideven: es testy <u>wagh</u> lelki nyomorossagomnak <u>zwksegeben</u> Amen	o bodogsagos o edessegos o kegyelmessegos o irgalmassagos zyz maria az te zentczegos zyleteteden kiben mindeneknek teremtoyet gyermok kepben zyled hogy legy binossokon kegyelmes ith es mindenkoron es mindenyt es az zent kereztfanak <u>neuenek</u> <u>diczereti</u> ert kyn az mi vronk iesus cristus teghodes el ayanla az o zero to tanitwanyanak zent ianosnak monduan ime nekad anja kerlek teghed en zentczegos azzonjom edes zep zyz maria az te zent fyadnak neuieiert <u>az</u> mi <u>vronk iesus</u> cristusnak hogy essedezzel mi erettonk binossokert: <u>ielosben</u> en erottem minden nemy zykgemben es nyomorussagomban es testy <u>ah</u> <u>vagy</u> lelkj nyomorusagomnak ideven <u>mind</u> orokwl oroke amen